

PRESENTACIÓ

ESTUDIS SOBRE LÈXIC, INTERPRETACIÓ I TRADUCCIÓ: TRASPASSANT FRONTERES

En un llibre recent sobre traducció medieval, els editors del volum, Emma Campbell i Robert Mills, identifiquen quines són les àrees que la recerca actual ha d'explorar per avançar en el coneixement i en la comprensió d'aquest corpus textual heterogeni¹. Les noves investigacions, segons Campbell i Mills, s'han d'orientar en tres grans direccions: en primer lloc, reconsiderar el context de producció de la traducció medieval a la llum dels criteris que els traductors adopten per seleccionar els textos i per elaborar-ne les seves versions (criteris geogràfics, lingüístics, textuais); en segon lloc, reavaluar críticament la distribució jeràrquica de les llengües amb què els medievalistes estem acostumats a treballar, especialment pel que fa a la preeminència del llatí per sobre de les llengües vulgars; finalment, cal dedicar atenció a l'estudi de la traducció en relació a l'espai, els viatges i les zones frontereres, ja que aquests aspectes orienten la recerca cap a la dimensió humana dels contactes lingüístics i culturals. Les inquietuds de Campbell i Mills es fan ressò de dues necessitats de la medievalística actual: una, reconsiderar el paper secundari que tradicionalment s'ha atorgat a les llengües vulgars en favor del llatí; l'altra, centrar-se en els aspectes humans de les relacions culturals, sense deixar completament de banda la dimensió textual que ha ocupat la major part de la crítica durant els últims decennis. Aquestes vies d'estudi són prou rellevants com per no quedar cenyides només a la traducció: sens dubte, l'aplicació d'aquestes tendències a l'estudi d'altres dimensions dels textos, com el lèxic o la interpretació, pot oferir resultats fructífers i valuosos per a la comunitat científica. Són aquestes àrees d'estudi les que cobreixen els assajos que formen el present volum, satisfent, així, una demanda de la medievalística contemporània.

¹ Campbell, E.; Mills, R. (2012), *Introduction: Rethinking medieval translation*, dins Campbell, E.; Mills, R. (eds.), *Rethinking medieval translation: ethics, politics, theory*, Cambridge, D. S. Brewer, p. 15.

Les característiques particulars de la literatura medieval i de les seves traduccions fan que aquests dos aspectes –la llengua i la dimensió humana– es trobin lligats indissolublement en els textos. Sovint, l'ús de la llengua vulgar, ja sigui en el text original o en una traducció, respon al desig d'abastar un públic més ampli que el grup d'erudits que podria treure profit d'un text en llatí. La difusió àmplia d'una obra és el requisit indispensable perquè aquesta exerceixi un impacte apreciable en el seu entorn. En conseqüència, la pràctica literària medieval (en el sentit ampli en què l'entendem en aquest volum, com un art que travessa fronteres genèriques, disciplinars i lingüístiques) mostra una preocupació constant per adequar-se al públic al qual va destinada; si prenem l'exemple concret de les traduccions, comprovarem que, en molts casos, el criteri d'adequació a l'audiència predomina per sobre de l'equivalència entre el text font i el text traduït². Les exigències de l'adequació al públic receptor impliquen, tant per als autors com per als traductors, la presa de decisions sobre multitud de recursos lingüístics i literaris, de manera que el treball sobre una font preexistent (ja sigui una referència ocasional, l'objecte d'una reelaboració o l'origen d'una traducció) requereix un grau de creativitat notable. La llibertat artística dels autors, unida a l'absència de reflexions teòriques sobre determinades pràctiques (com és el cas de la traducció) sistematitzades en forma de tractats abans de finals de l'Edat Mitjana, ens proporciona un terreny extraordinàriament vast per explorar a la recerca dels criteris, les motivacions i les inclinacions dels autors: en definitiva, a la recerca de la dimensió humana de la pràctica literària que ens proposem recuperar en aquest volum.

Precisament a causa d'aquesta forta implicació de l'individu en el procés d'elaboració i d'adaptació de l'obra artística, les decisions que aquest pren en cada etapa creativa estan impregnades de les seves creences, expectatives i aspiracions, que intenta canalitzar per apropar al màxim la seva obra al públic destinatari. Els articles d'aquest volum ens ofereixen exemples abundants d'aquest procés, i en tots els casos veiem com els autors, tant en els seus textos originals com en les adaptacions o en les traduccions, s'esforcen per traspassar fronteres o, si més no, el que ells consideren que poden representar fronteres per arribar a la seva audiència. En la creació literària medieval és pertinent aplicar la definició que fa Lawrence Venuti de la tasca del traductor com a creador d'espais comuns: per a Venuti, la traducció és un acte d'inscripció del text font en la cultura receptora. A través d'aquest acte, el traductor construeix una comunitat de cultures diferents on té lloc la com-

² Beer, J. (1989), *Introduction*, dins Beer, J. (ed.), *Medieval translators and their craft*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, pp. 2-4.

prensió *amb i de* totes les cultures en joc³. En una cultura com la medieval, on les actituds cap als conceptes d'autoria i d'autoritat són excepcionalment flexibles i on l'autoritat de la font només es veu com a absoluta en casos particulars, els límits entre creació original i reescriptura o traducció són sovint difusos. D'aquesta manera, els autors que són objecte d'estudi en aquest volum s'enfronten constantment al repte de construir comunitats culturals, superant els seus límits per crear espais de significats col·lectius: traspasant fronteres lingüístiques, disciplinars, socials, geogràfiques i ideològiques, construeixen espais comuns de coneixement per dipositar el saber en les mans de la seva audiència.

En la tasca de crear espais d'entesa cultural, el lèxic és una de les eines més potents que els autors medievals tenen a l'abast per innovar, suggerir i evocar. L'artista que maneja i combina les paraules amb habilitat és capaç d'ampliar les expectatives estètiques del públic, orientant la interpretació del text en la direcció exacta que desitja. La pràctica d'aquesta habilitat no queda limitada a l'elaboració dels textos originals, sinó que també troba un terreny fèrtil en la traducció. És aquesta poderosa capacitat de connotació del lèxic el que permet que generacions successives d'estudiosos de la literatura medieval duguin a terme lectures que, de manera gradual, van aprofundint en el coneixement de l'ofici poètic a l'Edat Mitjana i dels entorns culturals on es generen els textos originals i on es reben les versions corresponents.

Com queda palès en el títol del volum, l'orientació dels assajos que en formen part és eminentment literària. Tot i així, s'ha volgut donar cabuda dins del conjunt a estudis sobre les noves experiències estètiques que pot originar l'ús de mots propis d'un camp semàntic especialitzat (jurídic, mèdic, matemàtic, filosòfic) en textos literaris. D'aquesta manera, l'abast de la recerca sobre el lèxic que acull el volum s'amplia per incloure una diversitat representativa de l'estat de la llengua en el moment corresponent, però sense perdre de vista l'enfocament literari, que és, al capdavant, l'eix vertebrador que dona coherència al grup.

El conjunt d'aportacions que presentem en aquest projecte és variat, ja que hi han participat especialistes de procedències diverses: la voluntat d'il·lustrar l'ús d'estratègies per traspasar fronteres culturals ens ha dut a adoptar els criteris de la pluralitat i de la integració a l'hora de seleccionar els temes i els autors que s'hi estudien. L'objectiu del volum és respondre a les necessitats de la comunitat científica que hem identificat més amunt mostrant quines són les metodologies que s'apliquen actualment en centres de

³ Venuti, L. (2004), *Translation, community, utopia*, dins Venuti, L. (ed.), *The translation studies reader*, Londres - Nova York, Routledge, pp. 468-469; l'èmfasi és nostre.

recerca d'arreu del món associats a diferents tradicions acadèmiques. Així, el lector interessat en posar-se al dia sobre els estudis que s'estan duent a terme a l'entorn del lèxic i de la traducció de textos medievals trobarà que els assajos més pròxims a la tradició romanística europea comparteixen espai amb propostes més innovadores i menys familiars dins del nostre entorn. Aquestes aportacions oferiran al lector potencial l'oportunitat d'aproximar-se a la matèria des d'un punt de vista fins ara desconegut en les institucions de recerca més properes, que, d'una altra manera, potser quedaria fora de l'abast del públic de la revista. El volum obre, doncs, una porta d'entrada a nous corrents d'investigació que, sens dubte, enriquiran la visió de conjunt dels lectors de l'*Anuario* i serviran d'inspiració per a idees i projectes futurs.

D'una altra banda, l'actualitat de les aportacions que inclourà el volum garanteix que els col·laboradors s'han beneficiat en la seva recerca dels avantatges que ofereixen els mitjans tècnics proporcionats pel desenvolupament de la informàtica dins les humanitats, que s'han anat consolidant al llarg dels darrers anys: bases de dades, bibliografies, repertoris, edicions electròniques... D'aquesta manera, els avenços que ofereixen les tecnologies de la informació quedaran reflectits amb el millor exemple, que és el de l'aplicació pràctica.

El volum que presentem inclou quinze articles sobre lèxic i traducció en relació amb textos medievals llatins, francesos, occitans, catalans, castellans i italians. Els continguts del volum queden agrupats en tres apartats: "Estudis sobre lèxic", "Del lèxic a la interpretació" i "Estudis sobre traducció". El primer apartat s'obre amb un projecte que, si bé és ambiciós, resulta fonamental per a la història de la llengua castellana: la caracterització de conjunt del lèxic de la *General estoria* d'Alfons X el Savi (1221-1284). Pedro Sánchez-Prieto Borja examina el paper d'aquest ingent cabal lèxic, per una banda, com a representació de la llengua d'ús, i, per l'altra, com a reflex cultural de les preferències dels col·laboradors del rei en relació amb els seus models llatins, àrabs, francesos i castellans. L'autor aborda la varietat d'àmbits referencials compresos en l'obra, valorant els criteris d'adopció de mots patrimonials o cultismes d'acord amb el context temàtic i amb el públic destinatari de les diverses seccions. Sánchez-Prieto Borja mostra que la *General estoria* representa l'última etapa de documentació d'un bon nombre de trets lingüístics, i, tot reconeixent la complexitat de l'obra i la impossibilitat de simplificar-ne la caracterització del lèxic, obre un camí per al desenvolupament d'estudis futurs que permetin progressar en aquesta empresa.

L'estudi del lèxic es trasllada a la llengua occitana i se cenyeix a un àmbit més reduït a l'article següent. Anna Maria Mussons analitza l'evolució semàntica que experimenten els termes *entendre*, *s'entendre en* i *entendedor* al llarg dels dos segles de desenvolupament de la lírica dels trobadors occitans.

A partir dels sentits originaris de l'ètim llatí INTENDERE, el verb *entendre* va adquirint connotacions cada cop més lligades a l'entorn particular en què va néixer la lírica trobadoresca: en les primeres etapes del procés, el verb s'aplica a un públic capaç de copsar les connotacions ètiques i culturals particulars d'aquesta poesia; més endavant, *entendre* i *s'entendre en* apareixen fortament vinculats a l'acte de la creació artística dins dels paràmetres de la *fin'amor*. L'establiment de la relació entre aquests termes, la creació i l'amor, culmina quan *entendedor* apareix denominant l'amant que espera ser correspost per la dama mitjançant la composició de cançons. Mussons il·lustra aquest procés amb versos de Bernart de Ventadorn (...1147-1170...), Raimbaut d'Aurenga (...1147-1173...) i Giraut de Bornelh (...1162-1199...). Alhora, identifica els reptes que planteja als editors moderns la traducció de termes tan complexos, i proposa solucions capaces de transmetre al públic contemporani la riquesa de matisos del sistema ètic dels trobadors.

El lèxic de la llengua occitana juga també un paper destacat en l'article de Meritxell Simó. L'autora ens mostra la influència dels motius i les convencions poètiques de la lírica dels trobadors dels segles XII i XIII sobre la narrativa francesa d'aquest darrer segle. El seu estudi se centra en les insercions líriques trobadoresques en textos narratius, particularment en el primer exemple conegut d'aquest fenomen: el *Roman de la Rose* de Jean Renart (ca. 1228). Com exposa Simó, la tècnica de Renart consisteix a integrar una o dues cobles de cançons trobadoresques fent-les aparèixer de manera pertinent en el desenvolupament de la història, i traduint-les a la llengua francesa sense deixar de banda alguns occitanismes que denoten l'origen meridional d'aquests passatges lírics. Simó analitza amb detall la intencionalitat de l'autor en preservar trets lèxics de la llengua occitana, i també revela l'estratègia mitjançant la qual Jean Renart aconsegueix integrar versos emblemàtics de l'ètica amorosa trobadoresca dins d'un context que respon a les motivacions ideològiques i polítiques del seu entorn. Així, veiem com l'autor actualitza i dota de nous sentits els versos dels trobadors per posar-los al servei de l'ètica matrimonialista i monàrquica que predomina en el *roman* francès de l'època, en una hàbil operació d'integració cultural que vincula dues manifestacions artístiques diferenciades per generar un nou espai d'intersecció.

Sense allunyar-nos dels contextos ètics (i lèxics) de la cortesia i de la cavalleria, Abel Soler exposa en el seu article la manera com l'autor anònim de *Curial e Güelfa* (ca. 1443-1450) crea un espai comú entre la tradició cavalleresca romànica medieval, representada per les cançons de gesta i els *romans* en vers i en prosa, i la nova concepció del cavaller ideal dels humanistes italians: un individu en qui les qualitats guerreres s'integren amb les virtuts morals, amb la civilitat i amb l'erudició. Per aconseguir-ho, l'anònim combina, entre altres referents culturals, mots patrimonials del català (pre-

ferentment d'una variant meridional) amb influències lèxiques del francès, l'italià, l'occità i el castellà. L'autor hauria, doncs, intentat reunir en el seu text vestigis del vocabulari guerrer i amorós de les novel·les cavalleresques amb mots inspirats en el castellà i l'italià que, com Soler argumenta, es devien parlar en el seu entorn: en efecte, l'estudiós situa l'autor del *Curial* a la península italiana, si més no, durant un període de la seva vida, i proposa una possible vinculació de l'escriptor amb la cort napolitana d'Alfons el Magnànim (1396-1458). Amb aquesta aportació sobre el lèxic del *Curial*, Soler fa un pas endavant cap a la caracterització de l'autor desconegut.

L'estudi del llenguatge literari del final de l'Edat Mitjana ens du, ara, a l'obra de Joan Roís de Corella (1435-1497). Vicent Martines dedica el seu article a analitzar amb detall els textos del poeta valencià a la recerca d'associacions lèxiques i semàntiques significatives per definir-ne l'estil. Martines identifica, per una banda, les influències que Corella rep de la tradició anterior, i, per l'altra, les que el mateix poeta exerceix sobre els artistes contemporanis i posteriors. La mestria que exhibeix Corella a l'hora de descriure els sentiments i la creativitat amb què fa servir els recursos lingüístics al seu abast per crear un món poètic propi atesten la cohesió i l'esplendor de la llengua catalana a la València del final del segle XV. El paper dels *corpora* textuais generats gràcies als avenços de les tecnologies de la informació i de les comunicacions ha estat fonamental a l'hora de facilitar les dades en les quals es basa aquest estudi.

La segona part del volum, "Del lèxic a la interpretació", s'inicia amb un article que explora l'espai d'intersecció entre el llenguatge jurídic i el llenguatge poètic. Pere Quetglas estudia la inclusió de recursos poètics en un document legal: l'acta de confirmació de la dotació de l'església de Sant Pere de Besalú, la redacció de la qual s'atribueix a Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona al segle X. El contacte entre el llenguatge jurídic i l'artístic ofereix una oportunitat de traspasar fronteres disciplinars, però també geogràfiques i cronològiques, ja que les influències que detecta Quetglas s'estenen per l'espai i pel temps per abastar altres territoris i èpoques anteriors i posteriors de la història de l'Occident medieval. Com destaca l'autor, la utilització del lèxic i dels recursos propis del registre literari revestia els textos legals d'una pàtina de distinció, particularment adient i significativa quan, com en aquest cas, la persona que els redactava ocupava una posició privilegiada dins de la societat, i volia deixar constància de la distinció i el prestigi que la seva situació li conferia.

El vocabulari propi de l'àmbit legal continua present en l'estudi que segueix, on Marion Coderch estudia la recepció de l'herència lèxica feudal dels trobadors occitans dels segles XII i XIII per part dels poetes catalans i valencians de finals de l'Edat Mitjana. La transposició del lèxic legal al dis-

curts amorós no era cap novetat als segles XIV i XV, però les tendències en l'ús d'aquests mots ens il·luminen sobre la vigència o la decadència de certs modes de relacions socials codificats pel dret feudal. La comparació de la presència literària de la terminologia feudal amb l'espai que aquesta ocupava en la documentació legal revela els esforços dels poetes per adaptar les antigues convencions poètiques a les exigències del públic contemporani, en un diàleg que busca establir un espai comú entre contextos històrics i socials diferents. Així, l'article ens ofereix un exemple de com s'intenta propiciar un tipus d'intersecció cultural basat en la integració d'allò que és tradicional dins d'un entorn que progressa ràpidament cap a relacions i estructures de poder modernes.

L'estudi d'Antònia Carré ens mostra un altre exemple del pas de la frontera del llenguatge tècnic al llenguatge literari. A partir dels dos testimonis conservats de la traducció catalana del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova (1305-1308), duta a terme per Berenguer Sarriera (ca. 1310), Carré explora els canvis lèxics que s'han produït entre la primera còpia (de la primera meitat del segle XIV) i la segona (datada a mitjan segle XV). Aquestes modificacions reflecteixen els esforços dels copistes per adaptar el discurs al públic del seu entorn i de la seva època tot respectant el sentit original del text. La repercussió de l'obra de Vilanova, i d'altres del mateix gènere, en contextos culturals que superen l'àmbit estricte de la medicina queda demostrada amb els exemples que cita Carré de la presència de termes i idees pròpies dels regiments de sanitat en obres literàries. Els testimonis que aporta l'autora donen fe de l'èxit de les estratègies d'adaptació d'obres especialitzades a un públic potencial més ampli, ja que n'han contribuït a la divulgació i a l'amplificació de l'impacte cultural i social.

Anna Klosowska presenta en el seu article un nou exemple (en aquest cas, doble) del traspàs de fronteres lèxiques entre diferents disciplines i entre la ciència i l'art: un terme propi de les matemàtiques s'aplica a la filosofia per explicar la condició humana; aquest ús queda, a més, il·lustrat en una obra de teatre. Prenent com a base l'anàlisi que Carla Mazzio du a terme de l'obra de teatre estudiantil *Blame not our author* (ca. 1613-1633), trobada entre els fons documentals de l'escola jesuïta Venerable English College de Roma, Klosowska fa extensiva la teoria de Mazzio sobre la fragmentació i la desorientació de l'individu a la fi del segle XVI per aplicar-la fructíferament a l'Edat Mitjana. Segons Klosowska, les condicions que es consideren propícies al desenvolupament d'aquesta concepció de l'individu com a ésser fragmentari no són exclusives de l'època que estudia Mazzio; l'autora fonamenta la seva argumentació en les proves de la presència del terme francès *individu*, propi de les matemàtiques i de la filosofia natural, almenys des de 1377 en contextos que superen aquests àmbits. Klosowska manifesta en el seu estudi la seva

voluntat de trencar, a més, les barreres historiogràfiques tradicionals, ja que un dels objectius que es proposa és mostrar la continuïtat de certes concepcions filosòfiques des del segle XIV fins al XVI, tot negant l'excepcionalitat del Renaixement com a època de l'esplendor de la ciència i del pensament després d'una fosca Edat Mitjana.

La filosofia és una de les disciplines a l'entorn de la qual giraran els darrers estudis d'aquesta part del volum. L'article d'Àngel Escobar descriu la fortuna que va viure l'herència aristotèlica a la Catalunya medieval: partint dels primers testimonis conservats (Santa Maria de Ripoll, del final del segle X o les primeries de l'XI; Santa Maria d'Urgell, de la segona meitat del segle XII), i passant per mostres posteriors de la seva recepció també a Ripoll, a Sant Cugat, a Tortosa i a diferents seus barcelonines, Escobar analitza els diferents graus de vigor i el caràcter de la presència d'Aristòtil en l'obra de Ramon Llull (*ca.* 1232-1315) i d'Arnau de Vilanova (*ca.* 1235/38-1311/13). En sintonia amb el propòsit que esmentàvem més amunt de reivindicar la legitimitat de la llengua vernacla com a vehicle artístic i científic, l'autor repassa el conjunt de traduccions catalanes del corpus aristotèlic que van anar apareixent des del final del segle XIII. Escobar conclou amb un comentari de la presència del llegat aristotèlic en tres grans figures de la cultura catalana tardomedieval: Francesc Eiximenis (*ca.* 1327-1409), Bernat Metge (1340/46-1413) i Ausiàs March (1400-1459). L'obra de Metge i, sobretot, la de March proven la rendibilitat artística de la terminologia filosòfica aristotèlica en l'entorn de la corona d'Aragó a finals de l'Edat Mitjana.

L'obra de Ramon Llull, que tot just esmentàvem, és l'objecte de l'estudi següent. Joan Santanach ens mostra com la voluntat d'adaptació a les característiques d'un públic potencial mou Llull a adoptar la literatura com a vehicle per arribar a un grup de lectors habituats a consumir aquest tipus de producte. Joan Santanach analitza aspectes formals del *Llibre d'amic e amat* (*ca.* 1283) i del *Llibre de meravelles* (1288-1289), i explica com l'ús de l'obscuritat expressiva (un recurs literari il·lustrat no només pel tractament que en fan els teòrics clàssics, sinó també per la pràctica en tradicions literàries properes a Llull) representa una estratègia per proporcionar l'accés al contingut profund del text a través de l'exègesi. Aquest esforç d'interpretació garanteix l'assoliment i la justa valoració del missatge per part del lector. La particularitat de Llull en aquest context rau en el fet que el procés d'integració del text en l'entorn dels receptors exigeix explícitament la col·laboració del públic. Com mostra Santanach, Llull adopta la literatura com a mitjà per facilitar la difusió del seu missatge, però, alhora, proporciona als lectors les eines perquè siguin ells mateixos qui accedeixin al sentit profund i veritable. D'aquesta manera, Llull proposa una modalitat cooperativa en la construcció d'un espai de significat comú.

Ja a la tercera part del volum, “Estudis sobre traducció”, Francisco Javier Pueyo Mena i Andrés Enrique-Arias trien el cabal lèxic excepcional de les traduccions bíbliques castellanes del segle XV per dur a terme el seu estudi sobre el grau d’innovació que presenta cada versió. Els quatre textos que analitzen els autors (la Bíblia E3, conservada al còdex I.i.3 de l’Escorial; la Bíblia E7-E5, els còdexs de la qual corresponen als I.i.5 i I.i.7 de l’Escorial; la Bíblia del Marquès de Santillana i la Bíblia d’Arragel) representen un corpus extraordinari no només per la seva riquesa, sinó també perquè són un terreny on la tensió entre el respecte a la tradició i la voluntat d’adaptació al públic receptor és especialment vigorosa: els traductors, tots ells jueus, han treballat des de la llengua original hebrea, i no pas des de la Vulgata llatina de Sant Jeroni, com era habitual en l’entorn de l’Occident medieval. L’equilibri entre l’ús de termes pròxims a l’hebreu bíblic tradicional i la incorporació de vocables que poguessin resultar més familiars per al públic receptor (nobles castellans) es manifesta en una àmplia varietat de decisions que els traductors han d’afrontar, en les quals les tendències pre-humanistes de renovació lingüística vigents a l’època també hi juguen un paper destacat. L’estudi de Pueyo Mena i Enrique-Arias ens converteix en testimonis privilegiats d’una de les operacions d’integració cultural més fascinants i reveladores de l’Edat Mitjana peninsular.

L’actitud dels traductors cap a les tradicions poètiques d’origen i de destí és, així mateix, un dels aspectes que exploren Lluís Cabré i Albert Lloret en el seu estudi sobre les tries lèxiques del *Llibre de Fortuna i Prudència* (ca. 1381) de Bernat Metge i de les traduccions renaixentistes d’Ausiàs March. Metge adapta el seu discurs, inspirat parcialment en fonts llatines, a l’audiència cortesana a la qual va destinat; per aconseguir-ho, no només introdueix lèxic d’origen occità i del català col·loquial en les traduccions dels textos llatins que li serveixen com a base d’alguns fragments de l’obra, sinó que també adopta l’estructura de les noves rimades en versos octosíl·labs apariats, una forma narrativa familiar per als seus destinataris. Per la seva banda, les traduccions d’Ausiàs March al castellà (la de Baltasar de Romaní, impresa el 1539, i la de Jorge de Montemayor, que va aparèixer el 1560) i al llatí (la de Vicent Mariner, publicada el 1633) segueixen el camí marcat pels editors anteriors de l’obra del poeta valencià: si aquests havien ordenat els poemes d’acord amb una concepció de cançoner com a biografia poètica, a la manera petrarquista, els traductors també es fan ressò de la influència de Petrarca en la lectura que informa les seves versions, tant en el pas al castellà com en el pas al llatí. Els autors de l’article ofereixen exemples de les estratègies de selecció lèxica que els traductors han emprat per apropar les tradicions poètiques d’origen al públic receptor de les seves versions.

Susanna Allés Torrent aborda la qüestió de la traducció al final de l’Edat Mitjana des de tres punts de vista que li permeten explorar aspectes

pràctics i teòrics alhora: en primer lloc, constata que l'acostament polític i cultural dels territoris peninsulars ibèrics i italians al llarg del segle XV es va reflectir en el volum i en el caràcter de les traduccions castellanques que s'hi duïen a terme: l'autora destaca, per una banda, l'interès per traduir obres de clàssics llatins i grecs (aquests, per via indirecta, a través de traduccions llatines), i, per l'altra, l'increment en traduccions de textos dels humanistes italians. Allés Torrent tracta en segon lloc els aspectes teòrics de la traducció tal i com apareixen en *De interpretatione recta* (1424-1426) de Leonardo Bruni: les paraules de Bruni constitueixen una reflexió profunda i rigorosa sobre la pràctica de la traducció, i diversos autors castellans (Alfonso de Cartagena, Alfonso Fernández de Madrigal "el Tostado", i Pedro Díaz de Toledo) van seguir en els pròlegs i els comentaris a les seves traduccions el camí de la reflexió teòrica marcat per Bruni. En tercer lloc, Allés Torrent constata com aquestes consideracions contribueixen a elevar l'estatus cultural de la traducció, un procés que es manifesta en la terminologia que els autors fan servir per referir-s'hi. El reconeixement del mèrit de la tasca del traductor i del prestigi cultural de les obres traduïdes ens allunya de la percepció medieval de la traducció com a producte subsidiari i ens acosta a concepcions modernes, on es valoren la intuïció artística i la creativitat del traductor.

El volum es tanca amb un estudi de Marta Marfany sobre la traducció de *l'Inferno* de Dante que Pedro Fernández de Villegas va dur a terme a l'inici del segle XVI per encàrrec de Joana d'Aragó: un exemple esplèndid d'inscripció en l'entorn històric, social i cultural del públic receptor. Com mostra l'autora al llarg de l'article, Villegas no només té en compte l'erudició de la seva comandatària, coneixedora dels comentaris a l'obra de Dante, incorporant aquests al comentari que acompanya la seva pròpia traducció, sinó que, a més, opera canvis de format notables que acaben repercutint en el contingut: abandona els tercets del text original per reelaborar l'esquema mètric en cobles d'art major, associades dins de la tradició castellana al tractament de temes d'una certa envergadura. L'adaptació del contingut dels tercets a les exigències mètriques de les cobles de vuit versos requereix un esforç creatiu que Villegas aprofita per incloure, en el comentari que redacta sobre la seva traducció, referències a la tradició erudita sobre Dante i a l'entorn de la seva època, creant un espai comú als dos àmbits en joc.

L'abast geogràfic, cronològic, lingüístic i cultural dels estudis que formen part d'aquest volum és ampli, però els uneix un objectiu comú: demostrar com l'ús del lèxic, la interpretació dels textos i la traducció serveixen com a eines per crear i definir comunitats culturals. En ocasions, la voluntat dels artistes implicats en aquest procés és limitar l'accés al grup per dotar-lo de prestigi i exclusivitat; en altres casos, s'aspira a l'efecte contrari, és a dir, a la màxima difusió i a la integració. Es traspassen fronteres entre gèneres,

disciplines, èpoques i llengües. Es reflexiona, es teoritza, es tanquen cicles i se n'obren de nous; es prenen posicions ideològiques i polítiques, de maneres més o menys conscients. Però, per damunt de tot, es genera diàleg. Esperem que els estudis que conté aquest volum esdevinguin continuadors dignes d'aquesta tradició i generin, al seu torn, un diàleg que traspassi les fronteres de la llengua, de l'espai i del temps.

MARION CODERCH
Durham University
IRCVM (UB)